

O'ZBEK ADABIYOTI JAHON KONTEKSTIDA

GULRUH MEYLIYEVA SAGDULLAYEVNA

Axborot texnologiyalari va menejmenti universiteti

O'zbek adabiyoti jahon kontekstida fani

Filologiya kafedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining jahon adabiy jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Asosiy e'tibor o'zbek adabiyoti namoyandalarining badiiy merosi, ularning asarlarida umuminsoniy g'oyalar, xalqaro miqyosda tan olingan adabiy hodisalar va tarjimalar orqali dunyo kitobxonlariga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq va G'arb adabiyoti o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, ta'sir va o'zaro boyish jarayonlari misollar yordamida ko'rsatib beriladi. O'zbek adabiyoti jahon kontekstida nafaqat milliy badiiy tafakkurning mahsuli, balki global madaniyat rivojiga munosib hissa qo'shayotgan muhim hodisa sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: *O'zbek adabiyoti, jahon adabiyoti, adabiy ta'sir, Sharq va G'arb, milliy badiiy tafakkur, tarjima, madaniy muloqot, umuminsoniy qadriyatlar.*

KIRISH

O'zbek adabiyoti ko'p asrlik boy tarixga ega bo'lib, o'zining betakror uslubi, chuqur falsafiy mazmuni va badiiy yuksakligi bilan jahon adabiyotining ajralmas qismi sifatida e'tirof etiladi. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek kabi yirik adiblarning asarlari nafaqat milliy adabiy tafakkurning yuksak namunasi, balki umuminsoniy g'oyalarni o'zida mujassam etgan badiiy meros sifatida xalqaro miqyosda ham o'z o'rnini topgan.

Bugungi globallashuv sharoitida adabiyot xalqlar o'rtasida madaniy muloqot, o'zaro tushunish va qadriyatlar almashinuvida muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bois o'zbek adabiyotini jahon kontekstida tadqiq etish, uning xalqaro miqyosdagi o'rni, ta'siri va ahamiyatini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur ishda o'zbek adabiyotining jahon adabiy jarayonidagi o'ziga xos jihatlari, boshqa xalqlar adabiyoti bilan o'zaro aloqalari, tarjima va madaniy almashinuv jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq va G'arb adabiy merosi bilan solishtirish orqali o'zbek adabiyotining umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi.

ASOSIY QISM

O'zbek adabiyotini jahon kontekstida o'rganishda amaliy jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Avvalo, adabiyotning jahon miqyosida targ'ib qilinishi tarjimalar orqali amalga oshadi. Masalan, Alisher Navoiyning g'azallari yoki

“Xamsa”sidan parchalar zamonaviy ingliz, fransuz va nemis tillariga o‘girilsa, ular xorijiy universitetlarda o‘quv dasturlariga kiritilishi mumkin. Bu jarayon orqali talabalarda Sharq adabiy merosi haqidagi tasavvur kengayadi va o‘zbek adabiyotiga ilmiy qiziqish ortadi.

Yana bir amaliy yondashuv – xalqaro adabiy festivallarda o‘zbek yozuvchilari va shoirlarini faol ishtirok ettirishdir. Bu kabi maydonlarda adabiyot nafaqat matn darajasida, balki jonli ijro, muhokama va muloqot orqali ham tanitiladi. Masalan, zamonaviy o‘zbek shoirining she’ri xalqaro sahnada o‘qilishi xorijiy kitobxonlarda bevosita hissiy ta’sir uyg‘otadi.

Amaliy imkoniyatlardan yana biri – adabiy asarlar asosida yaratilgan teatr sahnalari va kinofilmlarni xorijiy tomoshabinlarga taqdim etishdir. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asaridan sahna asari tayyorlanib, turli mamlakatlarda namoyish qilinsa, o‘zbek adabiy merosining ijtimoiy, tarixiy va falsafiy qirralari yanada kengroq ochiladi.

Shuningdek, o‘zbek adabiyoti asosida xorijiy mamlakatlarda qo‘shma tadqiqot loyihalari tashkil etilishi ham amaliy jihatdan muhimdir. Masalan, o‘zbek va fransuz adabiyotini qiyosiy tahlil qilish orqali umumiy mavzular, ramzlar va badiiy uslublar ochib berilishi mumkin. Bu esa ikki xalq madaniyati orasidagi yaqinlikni ta’minlaydi.

O‘zbek adabiyotini jahon kontekstida o‘rganishda maktab va universitetlar ham faol maydon sifatida xizmat qiladi. Amaliyot sifatida o‘quvchilarga xalqaro adabiyot bilan bir qatorda milliy adabiyot namunalari ingliz yoki boshqa xorijiy tillarda o‘qitilishi mumkin. Natijada yosh avlod milliy merosni xalqaro darajada anglashga qodir bo‘ladi.

O‘zbek adabiyotini jahon kontekstida amaliy tarzda yoritishda eng samarali yo‘l milliy asar va she’rlarni jahon adabiyoti namunalari qiyoslab tahlil qilishdir. Bu usul orqali o‘zbek adabiyotining umumiy va o‘ziga xos jihatlari, umuminsoniy g‘oyalarga qo‘shgan hissasi aniqroq ko‘rinadi.

Masalan, **Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonini** olaylik. Bu asarda muhabbatning sadoqati, insoniy tuyg‘ularning yuksakligi va jamiyat bilan shaxs o‘rtasidagi ziddiyat yoritiladi. Jahon adabiyotida bu mavzuga yaqin asar **Uilyam Shekspirning “Romeo va Julietta” tragediyasi**. Har ikkala asarda ham yoshlarning chin sevgisi jamiyat to‘siqlari sabab halokatga yuz tutadi. Ammo farqli jihat shundaki, Navoiy asarida tasavvufiy ma’nolar, ilohiy sevgi ramzi ustuvor bo‘lsa, Shekspirda ko‘proq insoniy ehtiros va ijtimoiy mojarolar yoritiladi. Amaliy jihatdan bu ikki asarni maktab va universitetlarda parallel o‘qitish, muhokama qilish orqali talabalarda Sharq va G‘arb tafakkuri o‘rtasidagi uyg‘unlik va farqlarni anglash imkoniyati tug‘iladi.

Yana bir misol sifatida **Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanini** ko‘rib chiqamiz. Bu asarda millatning uyg‘onishi, erk va ozodlikka intilish mavzusi asosiy o‘rinni egallaydi. Jahon adabiyotida unga yaqin ruhdagi asar sifatida **Lev Tolstoyning**

“Tirilish” romanini taqqoslash mumkin. Cho‘lpon romani Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotidagi uyg‘onish davrini badiiy tasvirlasa, Tolstoy asari Rossiya jamiyatidagi axloqiy va ruhiy inqirozni ochib beradi. Amaliy nuqtayi nazardan, bu ikki asarni qiyoslash orqali o‘quvchilar turli xalqlarning ozodlik, yangilanish va axloqiy tozalanish yo‘lidagi kurashini chuqurroq anglaydilar.

She’riyat misolida **Erkin Vohidovning “O‘zbekim” she’ri**ni olaylik. Bu asarda milliy g‘urur, vatanga muhabbat va xalqning qadriyatlari kuylanadi. Jahon adabiyotida unga ruhiy jihatdan yaqin asar sifatida **Uolter Uitmanning “O‘zini madh etaman” (“Song of Myself”)** she’ri eslash mumkin. Vohidov millatning qadr-qimmati va o‘zligini madh etsa, Uitman individual shaxs erkinligini va insonning universalligi haqida so‘z yuritadi. Amaliyotda bu ikki she’rni yonma-yon o‘qish orqali talabalar milliylik va universallik g‘oyalarining turli xalqlarda qanday ifoda etilishini his qilishlari mumkin.

Shuningdek, **Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanini** ham jahon adabiyoti bilan qiyoslash mumkin. Bu asarda o‘zbek jamiyatidagi islohotlar, millat taqdiri va shaxsiy fojialar badiiy yoritilgan. Uni **Onore de Balzakning “Insoniy komediya” turkumidagi asarlari** bilan qiyoslash mumkin. Balzak asarlarida fransuz jamiyatining ijtimoiy ziddiyatlari va insoniy munosabatlari tahlil qilinsa, Qodiriy romanida millatning tarixiy burilish davri aks etadi. Amaliy jihatdan, bu ikki asarni qiyosiy o‘rganish orqali o‘quvchilar turli xalqlar adabiyoti bir xil mavzularni o‘ziga xos uslubda yoritishini ko‘radilar.

Erkin Vohidovning **“O‘zbekim” she’ri** milliy ruh va vatanparvarlik tuyg‘usini ulug‘laydi. She’rda o‘z xalqining qadriyatlari, tarixi va kelajagiga bo‘lgan ishonch teran ifodalanadi. Vohidov o‘zbek xalqini bir butun jamoa sifatida tasvirlaydi va milliy g‘ururni kuylaydi. Jahon adabiyotidan bu ruhga yaqin asar – Uolter Uitmanning **“O‘zini madh etaman” (“Song of Myself”)** she’ri. Uitman asarida millat emas, balki shaxs erkinligi, insonning universalligi madh etiladi. U har bir individni koinotning bir qismi sifatida talqin qiladi. Taqqoslash orqali ko‘rinadiki, Vohidov milliylikni kuylasa, Uitman universallikka urg‘u beradi. Biroq ikkalasi ham insonning o‘z ildizlariga, mavjudligiga g‘urur bilan qarashini ifodalaydi.

Alisher Navoiy – “Layli va Majnun” dan parcha:

Majnun dedi: “Menga Laylisiz hayot yo‘q,

Sevgisiz bu jahon menga rohat yo‘q.”

Bu parchada Majnun Layliga bo‘lgan muhabbati butun borliqdan ustun qo‘yiladi. Muhabbat uning hayotining yagona ma’nosi sifatida tasvirlanadi.

Shakespeare – “Romeo va Julietta” dan parcha (inglizchadan tarjima):

“Mening hayotim – Julietta, sensiz men yo‘qman,

O‘lim ham sen bilan yashashdan osondir.”

Shekspirda ham Romeo sevgini hayotdan ustun qo'yadi. Biroq Navoiyda bu sevgi ko'proq ilohiylashgan, tasavvufiy ramzlar bilan boyigan bo'lsa, Shekspirda insoniy ehtiros va ijtimoiy nizolar fonida ifodalangan.

Erkin Vohidov – “O‘zbekim”dan parcha:

*Ona yurtim, sening bag‘ringda
Har bir tuproq menga aziz, muqaddas.
Sening noming bilan faxrlanaman,
O‘zbekim, sen mening g‘ururim, nafas.*

Bu parcha Vohidovning milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini yuksak ruhda kuylashini ko‘rsatadi.

Uolter Uitman – “Song of Myself”dan parcha (inglizchadan tarjima):

*“Men o‘zimni madh etaman, o‘zimni kuylayman,
Lekin men aytgan har bir so‘z sizga ham tegishli,
Chunki mening mavjudligim – sizning mavjudligingizdir.”*

Uitmanning bu parchasi universallikka, insoniyatning birligi va shaxs erkinligiga urg‘u beradi. Vohidov milliylikni madh etsa, Uitman umuminsoniylikni ulug‘laydi. Ammo ikkala shoir ham insonning o‘z ildizlari va mavjudligini faxr bilan ifoda etadi.

XULOSA

O‘zbek adabiyotini jahon kontekstida o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, milliy adabiy merosimiz nafaqat o‘z davrining mahsuli, balki umuminsoniy g‘oyalar va qadriyatlarni ifodalovchi bebaho boylikdir. Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni bilan Shekspirning “Romeo va Julietta”si yoki Erkin Vohidovning “O‘zbekim” she’ri bilan Uitmanning “Song of Myself” asarini qiyoslash orqali ko‘ramizki, Sharq va G‘arb adabiyotida umumiy mavzular mavjud, biroq ularning talqini madaniy, falsafiy va tarixiy omillarga qarab turlicha yo‘nalishda shakllanadi.

Bu qiyosiy tahlil shuni isbotlaydiki, o‘zbek adabiyoti jahon adabiy jarayonida mustahkam o‘ringa ega bo‘lib, milliylik va universallikni uyg‘unlashtirgan holda insoniyat madaniyatiga hissa qo‘shib kelmoqda. Amaliy jihatdan esa, bunday yondashuv o‘quvchilar va tadqiqotchilarga milliy merosni chuqurroq anglash, uni jahon adabiyoti bilan qiyoslash orqali keng tafakkurga ega bo‘lish imkonini beradi.

O‘zbek adabiyotini jahon kontekstida tadqiq etish bugungi kunda madaniy muloqot, tarjima faoliyati, adabiy festivallar va ilmiy loyihalar orqali yanada rivojlanib borishi lozim. Bu nafaqat milliy adabiyotimizning nufuzini oshiradi, balki xalqaro miqyosda o‘zbek xalqining ma’naviy boyligini kengroq tanitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rajabova Gulsarvinoz Tolibovna. *She‘riyatning Oltin Bog‘lari: Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur haqida yangi tadqiqot*. “Tadqiqotlar” jurnali, 2025, 56-son, 1-qism. journal-web.uz

2. Shohsanam Suyunova. *Alisher Navoiy asarlari manbalarining o'ziga xos xususiyatlari*. "Tadqiqotlar" jurnali, 2024, 45-son, 1-qism. tadqiqotlar.uz
3. Abdukarimova Muxtasar Sohodillo qizi & Mahmudova Sarvinoz Ozodbek qizi. *Alisher Navoiy asarlarida so'z qudrati*. "Tadqiqotlar.UZ", 2024, 37-son, 6-qism. tadqiqotlar.uz
4. Xurshida Umarova & Umaraliyeva Dilnoza To'xtasin qizi. *Yigirmanchi asr ingliz adabiyotida yangi adabiy shakllari*. "Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni" jurnali, 2023, 1-son. tadqiqotlar.uz
5. "Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy 'Layli va Majnun' dostonlarining qiyosiy tahlili." Abdulhakimova Yulduz. Monografiya (yoki ilmiy maqola), so'nggi yillardagi nashrlar qatoridan. tsuull.uz